



(əvvəli ötən sayımızda)

Dərbəndin qədim qala divarında Aturen adı həkk olunmuşdur. Nibərq Aturen adını şəxs adı kimi izah edir. (Trever K. V. 1959. Səh. 335)

Yəqin ki adı qədim Azərbaycan şəhəri Dərbəndin qala divarı üzərində həkk olunan Aturen Azərbaycan türklərinin ən qədim eponimlərindən biri olmuşdur.

Azərbaycan adının qədim variantlarından biri ola biləcək Aduruban və ya Adurebani yer və şəxs adları assur və hitit mətnlərində də əks olunmuşdur. B. Landsberqer Assur mətnlərindəki adların sonundakı "an" şəkilçisinin qutı xalqının dilinə xas bir sonluq olduğu fikrindədir.

Athuruşna bir krallıq, ölkə adı assur mətnlərində keçən həm dəşəhər adıdır. Adın sonundakı "uşna" assur dilinə xas sonluqdur və sözün kökü Athur. Athur şəhəri Anadoluda Ür-qüpdə və ya yaxınlığında olduğu təxmin edilir. (Remzi Kusuoğlu. 2007, Səh. 39, 189)

Sumer dilində Atura eponimi mövcuddur və anlamı anadan doğulan yer Ana yurd, vətən mənasındadır. Turan sözü də burdan yaranıb. A - Sumer dilində bir çox mənalarla yanaşı həmçinin ata, nəsəl, əcdad, cinsi maye deməkdir. (Halloran J. 1999, Səh. 74)

Atura eponimi müəyyən fonetik dəyişikliyə uğrayaraq Ön Asiyanın digər xalqlarının dilinə Turan, Adur və Adar şəklində keçərək teonim, eponim, yer, şəhər, ölkə adları kimi istifadə olunmuşdur.

Qvendolzun yazdığına görə Attar tanrısı sami-aramey tanrısı idi və Adar, Atur tanrısı ilə əlaqədar idi və "sulanan, suvarılan torpaq" anlayışı ilə əlaqədar idi. Sübh ulduzu tanrısı Veneranın erkəklilik təcəssümü idi. (Gwendolzn Leick. 1991. Səh. 15)

E.Şrader Mesopotamiyanın quzeyində İllipin və Araziasın yaxınlığında Ardiya adlı ölkənin yerləşdiyini yazır. (Schrader E. 1878, Səh. 174)

İ.Dyakonov və digər müəlliflər Urartu mətnlərində Aturiya ölkəsi haqqında bəhs olunduğunu yazırlar. Aturiya ölkə adı Əhəmənilərin Bisütun qaya kitabələrində də öz əksini tapmışdır. Bisütun yazısının bütün mətnlərində Aturiya (Auturiyaus-)adlı ölkənin adı çəkilir. Bisütun mətnlərini oxuyub təhlil edən E.Norris pars dilindəki mətnədə Aturiyanın Armeniyada yerləşən bir vilayət olduğu yazıldığını, lakin sak-midiya dilindəki mətnədə Armeniya adının qeyd olunmadığını yazır. Onun fikrinə görə

rə Aturiya ölkəsi və onun harada yerləşdiyi sak tayfalarına yaxşı məlum olduğundan Armeniya adının yazılmasına ehtiyac duyulmamışdır. Armeniya adı Asur mətnində də verilməmişdir. (Norris E. 1852, Səh. 164)

Rəşidəddinin "Oğuznamə"-

Z.V.Toqanın tərcüməsindəki Oğuznamədə Azərbaycan adının yaranması hadisəsi nəql edilərək Azərbaycan adı mətnin əslində olduğu kimi "Azərbaynan" şəklində yazmışdır və sözün sonundakı "baynan" (Şükürova bu sözü "bayqan" kimi yazmışdır)-kəlməsinin varlıların, uluların yeri anlamı daşıdığı yazılmışdır. (Oğuz Destanı, Rəşidəddin Oğuznamesi, 1982. Səh. 30).

Burda ulu dedikdə yaş etibarlı ilə böyük olan deyil, ali, əzəmətli,

Ələsgər Siyablı

şəklində oxunur. Buna görə də Baynan sözü həm də Baynqan kimi ifadə olunur.

Yuxarıdakı şərhləri nəzərə alaraq Azərbaycan adının kökünün sumer dilində "ulu əcdadın doğulma yeri, əcdad yurdu" anlamı daşıyan Atura eponiminin təşkil etdiyi görüşündəyik. Sumerlər öz ilkin vətənlərini, əcdad yurdlarını dağlıq bir ölkə olduğuna möhkəm inanmaları vardı və dağ onlar üçün son dərəcə müqəddəs hesab olunurdu və e-
kur(dağ evi)adlananməbədləri dağ formasındakı suni təpə üzərindəki yüksəklikdə inşa edirdilər. Kökləri sumerə bağlı olan Urartu, Midiya və digər xalqların dilində də Aturiya sözü dağlıq ölkə anlamı daşıyır. Urartu dilin-

Savalan dağında nazil olmuşdur, Xızır peyğəmbər də Savalan dağında qeybolmuşdur. Atura dağ mənasında qədim türk dilində Art şəklində ifadə olunur.

Fikrimizə görə urartu dilində ifadə şəkli olan Aturabaynan və onun digər ifadə şəkli olan Adurabaynan sözü Azərbaycan adının ilkin variantını təşkil edir. Atura eponim olaraq müxtəlif dil və dialektlərdə Adur-Adar şəklində fonetik dəyişikliyə uğramışdır. Sonrakı dövrlərdə bu ada "baynan və ya bayqan"sözü əlavə olunmaqla Adarbayqan-Adarbayqan və Azərbaycan sözləri yaranmışdır. Bəzi müəlliflərin qeyd etdiyi kimi Adarbayqan adı turan dilləri ilə yaxınlığı olmayan yunan müəllifləri tərəfindən təhrif olunmuş şəkildə Aturpatakan formasında ifadə olunaraq yanlış yozumlara səbəb olmuşdur. Adarbayqan adı sonrakı dövrlərdə ərəb dilininifadə qaydalarına uyğun olaraq d-z dəyişikliyi ilə Azarbayqan və Azərbaycan şəklini almışdır. Fikrimi-

Dünya tarixinin Turan dövrü



sində Azərbaycan adının etimologiyası ilə əlaqədar yazılmışdır ki, Oğuz xaqan Azərbaycan vilayətini tutduqdan sonra orada olduqları vaxt əmr elədi ki, təpə yaratmaq üçün hərə öz ətəyində torpaq gətirsin və onu bir yerə töksün. Əvvəl o öz ətəyində torpaq gətirib tökdü. Döyüşçülər də onun kimi bir ətək torpaq gətirib tökdülər. Böyük bir təpə düzəldi və adını Azərbaycan qoydular. "Azər" türkcə uca deməkdir, "bayqan" varlıların, böyüklərin yeri mənasını verir. Bu ölkə belə adla tanındı və elə buna görə də bu gün Azərbaycan adlanır. (Oğuznamə, 2003, Səh. 22)

Oğuznamənin Azərbaycan dilinə tərcüməçisi R.Şükürova 48 nömrəli şərhində heç bir əsaslı səbəb göstərmədən yazır ki, Azərbaycan adının Oğuznamədəki izahı mətnə sonradan salınmışdır və Azərbaycan toponiminin etimologiyası qondarmadır. (Oğuznamə. R. Şükürovanın tərcüməsi, 2003, Səh. 66)

müqəddəs əcdad nəzərdə tutulur. Toqan Azərbaycan adının yaranması etimologiyasına münasibət bildirərək onun izahına etiraz etmir, lakin bu məsələyə aid izahda onun Atropatın adından yaranmasını tamamilə uydurma olduğunu qeyd edir. (Z.V.Toqan, Oğuz Destanı, 1982. Səh. 91)

Şərq dillərinin o cümlədən fars dilinin böyük bilicisi və son dərəcə məlumatlı bir tarixçi olan Toqanın Oğuznamə tərcüməsində Şükürovanın tərcüməsindən fərqli olaraq Azərbaycan adının izahının mətnə sonradan əlavə olduğunu və onun etimologiyasının qondarma olduğu haqqında heç bir əlavə qeyd yoxdur. (Z.V.Toqan, Oğuz Destanı, 1982, Səh. 99)

Toqanın tərcüməsindəki Azərbaycan adındakı "baynan" sözü urartuluların "Biayn" adına tam uyğundur. Urartu kitabələrinin də yazıldığı mixi yazı sisteminə "g" hərfini ifadə edən mixi işarəsi sağır nun yəni "nq"

dəki Biayneli "Biay" bəy və ya hökmlər, əsilzadə deməkdir və Biay və Bəylər Urartuda hökmlər sülalə idi. Sözün sonundakı li-urartu, sumervə türk dillərində li-li-lu mənsubiyyət şəkilçiləridir və sumer dilindəki lu sonluğuna uyğundur. Atura Urartu dilində "dağ" anlamı daşıyır, sumer dilindəki bu söz akkad dili vasitəsilə samilərə də keçmişdir. Oğuznamədə də doğru olaraq Azər adının türkcə yüksək, uca kimi izah olunması, onun dağ anlamındakı Atur-Adar-Adər şəklində dəyişikliyə məruz qalaraq sami dilində d-z əvəzlənməsinə uyğun olaraq Azər şəkli alındığını sübut edir. İbrahim peyğəmbərin atası Turahın adı da təhrifə uğrayaraq sami dilində Azər kimi ifadə olunur.

Turanlı peyğəmbərlər tanrı ilə ünsiyyəti və onlara ilahi vəhylər dağların zirvəsində nazil olurdu. İbrahim peyğəmbərə ilahi vəhylər Tura adlı dağda verildi, Zərdüşt peyğəmbərə ilahi vəhy

zə görə Azərbaycan adının iddia edildiyi kimi As və Aser sözləri ilə də heç bir əlaqəsi yoxdur.

Mixi mətnlərdə Sumerin Mesopotamiyanın şimal-şərqini əhatə edən ərazisi, yəni Azərbaycan Şanqar, şimal-qərb isə Subir adlanırdı. Beləliklə, bu adlar Sumer xalqının Babiləqədərki qədim dönmədə iki hissəsini təmsil edirdi. (B.Hrozni. 1953, Səh. 39-40)

Zaqros dağlarının Azərbaycanı da əhatə edən quzey və doğu silsiləsi Elam dilində Sunqur adlanırdı və mənası "Kral və ya hökmdar dağları" deməkdir. Sunqur Şanqar eyni adın dəyişikfonetik ifadələridir. (Georg Hüsing. 1908, Səh. 19, 20)

Sumer dövründən etibarən Aratta adlanan Azərbaycan ərazisi hökmdarlara tanrı tərəfindən hakimiyyət kutunun verildiyi və hakimiyyət simvolu olan qızıl taxtın əta olunduğu müqəddəs ərazi kimi tanınmışdır...

(ardı gələn sayımızda)